

УДК 355.43:355.311.2(477) "1943-2017"

© **Володимир КИДОНЬ**

ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ ІСТОРІЇ КИЇВСЬКОЇ НАСТУПАЛЬНОЇ ОПЕРАЦІЇ 1943 РОКУ

На основі аналізу історіографічних джерел виявлені дискусійні аспекти щодо Київської наступальної операції 1943 р., а саме: хронологічні рамки проведення операції, установлення її оперативного рівня, оцінка воєнного мистецтва воюючих сторін, показники втрат. Визначені не вирішені історичною наукою проблеми та окреслені напрями подальших наукових пошуків.

Ключові слова: Київська наступальна операція, 1943 рік, воєнне мистецтво, втрати, фальсифікації.

Київська наступальна операція 1943 р. дотепер залишається предметом жвавих наукових дискусій. На сьогодні налічуються тисячі робіт загального характеру, які розглядають Київську наступальну операцію побіжно, та десятки історичних студій, присвячених безпосередньо боротьбі за Київ у 1943 р. Спроба систематизувати здобуті знання з означених питань та наголосити на дискусійних аспектах і не вирішених наукою проблемах зроблена лише у двох статтях В. Сімперовича, однак формат цих наукових розвідок не дав можливості дослідникові всебічно проаналізувати складні та суперечливі питання предмета дослідження [1, 292 – 302; 2, 266 – 275]. Утім, потреби сучасної історичної науки свідчать про необхідність здійснення глибокого історіографічного дослідження Київської наступальної операції 1943 р.

Така історіографічна ситуація спонукає до ретельного вивчення наукових праць з означеної проблематики. Саме тому мета цієї статті полягає у виявленні дискусійних аспектів і не вирішених сучасною історичною наукою проблемних питань щодо Київської наступальної операції 1943 р. та, зрештою, визначенні напрямів подальших наукових пошуків у дослідженні проблематики вигнання в 1943 р. нацистських окупантів зі столиці України й розкриття перебігу бойових дій на українських теренах у роки Другої світової війни загалом.

Як не парадоксально, проте донині історична наука ще не визначилася з основними показниками Київської наступальної операції 1943 р. Зокрема, це стосується встановлення її оперативного рівня, а у зв'язку з цим – питання про

хронологічні рамки проведення операції. Причини такого стану, на нашу думку, полягають у тому, що радянські військові історики на певному етапі накопичення воєнно-історичних знань щодо Київської наступальної операції здійснили підміну понять, а у сучасній вітчизняній історичній науці належна оцінка цьому ще не дана.

В. Сімперович вважає, що історіографія ще не виробила більш-менш єдиних підходів до періодизації та трактування основних етапів Київської стратегічної наступальної операції. Для прикладу, він використовує «варіанти» періодизації однієї зі складових частин стратегічної операції – операцій (бойових дій) на Букринському плацдармі. Дослідник В. Король вважає, що боротьбу радянських військ на Букринському плацдармі можна розділити на два етапи: утримання й розширення плацдарму (1 – 11 жовтня 1943 р.); подальші бойові дії (12 жовтня – початок листопада 1943 р.) [3, 25 – 38]. Запропонована періодизація бойових дій викликає подив, оскільки незрозуміло, куди, наприклад, зникли бої кінця вересня 1943 р.? Повніше основні етапи Букринської операції окреслили автори праці «Подвиг на віки: Книга Пам'яті України – місто-герой Київ»: форсування Дніпра і захоплення плацдармів (22 – 30 вересня 1943 р.); утримання й розширення плацдармів (1 – 11 жовтня); спроби прорвати ворожі укріплення і вийти до Києва; визволення Києва (3 – 6 листопада 1943 р.) [4, 137]. Проте такий варіант періодизації також далеко не вичерпний, оскільки на плацдармі залишилися окремі частини і з'єднання 27-ї та 40-ї армій, а пізніше лише 206-та стрілецька дивізія. Остаточне з'єднання військ 1-го Українського фронту вздовж правого берега Дніпра від Києва до Букрина відбулося лише 7 січня 1944 р. В. Сімперович дійшов висновку, що проблема періодизації боїв у Букринському вигині залишається відкритою, як і загалом питання періодизації всієї широкомасштабної битви за Київ.

Звернімося до іншого ілюстративного прикладу відсутності усталених наукових поглядів щодо Київської фронтової оборонної операції 1943 р. Одні групи науковців зараховують її до складу стратегічної наступальної операції, інші вважають окремою фронтовою поза межами стратегічної.

У питанні визначення хронологічних рамок Київської наступальної операції також простежується плутанина.

Командувач 38-ї армії К. Москаленко виділяв у Київській операції три етапи. За його спогадами, перший етап наступальної операції військ 1-го Українського фронту тривав із 3 до 6 листопада, другий – від 7 до 11 листопада (розвиток наступу), третій завершився 12 – 13 листопада, коли війська, відповідно до вказівок Ставки, перейшли до оборони [5].

З його поділом погоджується О. Батюня, генерал-полковник, колишній заступник командувача 38-ї армії. У спогадах «Битва за Київ» він вказує на терміни Київської наступальної операції 3 – 12 листопада 1943 р. [6, 125 – 132].

Маршал Радянського Союзу І. Якубовський стверджував, що Київська операція почалася 1 листопада 1943 р. ударом військ із Букринського плацдарму.

На головному напрямі, на північ від Києва, бойові дії почалися 3 листопада. Що стосується кінцевого терміну згаданої операції, то І. Якубовський писав: «...радянське Верховне Головнокомандування, оцінивши обстановку, що виникла до 13 листопада в районі Житомира і Фастова, вказало командувачу 1-м Українським фронтом на небезпеку, що виникла на лівому крилі фронту, і зажадало припинити подальше просування вперед і закріпити територію, якою вдалося оволодіти» [7, 197].

Г. Жуков зазначав, що «у період з 12 жовтня до 23 грудня війська Воронезького фронту провели Київську операцію» [8, 513]. За сім років до того у праці «Радянське військове мистецтво у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.», яку підготували офіцери та генерали науково-дослідницької групи при Генеральному штабі ССРСР, йшлося про аналогічний термін [9]. У ювілейному виданні «50 років Збройних Сил СРСР» також вказується на те, що «війська Воронезького (1-го Українського) фронту з 12 жовтня до 23 грудня провели Київську операцію» [10, 377].

Однак у багатьох історіографічних джерелах Київська стратегічна наступальна операція розглядається у відриві від попередніх наступальних операцій, від загальної ситуації на фронті, що значно спотворює її передумови та сутність. В історичній літературі домінує думка, що Київська стратегічна наступальна операція була проведена з 3–13 листопада 1943 р. [11; 12; 13]. У ході цієї операції 6 листопада, до 26-ї річниці Великого Жовтня, був визволений Київ із порівняно незначними втратами.

Членом військової ради Воронезького (1-го Українського) фронту був 1-й секретар ЦК КП(б) України М. Хрущов (з 1953 р. до 1964 р. – 1-й секретар ЦК КПРС, одночасно в 1958 – 1964 рр. – Голова Ради Міністрів СРСР). На догоду йому з урахуванням політичної кон'юнктури Інститут марксизму-ленінізму при ЦК КПРС підготував 6-томну «Історію Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941 – 1945». У 3-му томі була лише фраза про те, що з Букринського плацдарму вівся наступ, але безуспішно (про наступ із Лютізького плацдарму не йшлося!) [14, 335]. У цьому виданні не знайшлося місця для трьох наступальних операцій Воронезького (1-го Українського) фронту в жовтні 1943 р. з їх відносно високими втратами, які кидали тінь на колишнього 1-го секретаря ЦК КП(б) України – члена військової ради фронту, а пізніше й керівника партії й країни М.С. Хрущова. Після смерті Й. Сталіна в цьому й полягала, на думку автора, військово-політична причина забуття й замовчування радянською офіційною історіографією самої суті існування й проведення трьох наступальних операцій фронту в жовтні 1943 р.

Американський військовий історик Д. Гланц зазначає, що історичні дослідження ігнорують жорстокі битви Центрального і Воронезького (1-го Українського) фронтів за оволодіння в жовтні 1943 р. стратегічними плацдармами за Дніпром на північ і на південь від Києва. За три тижні кровопролитних, проте безплідних боїв військ 13-ї і 60-ї армій (передані 5 жовтня зі складу

Центрального фронту), військ 27, 38, 40, 47 та 3-ї гвардійської танкової армії Воронезького фронту так і не вдалося подолати оборону військ 4-ї танкової і 8-ї групи армії «Південь», які блокували плацдарми Червоної армії в районах Чорнобиля, Димера, Лютежа і Великого Букрина. У цьому випадку вражаюча перемога 1-го Українського фронту в листопаді 1943 р. за Київ стерла ці наступальні бойові дії з пам'яті та історії. Радянські історики свідомо принижували або зовсім ігнорували значущість цих операцій – або з політичних, або з військових причин, а їхні німецькі візаві також не звертали на ці операції серйозної уваги, засліплені своїми грандіозними поразками на інших ділянках радянсько-німецького фронту [15, 83].

Автори історичного нарису про Київський військовий округ початком проведення Київської наступальної операції вважають 3 листопада, а закінченням – 22 грудня 1943 р. [16].

На думку сучасних українських істориків, хронологічні рамки Київської стратегічної наступальної операції Воронезького (1-го Українського) фронту дещо ширші: з 11 жовтня до 13 листопада 1943 р. Вони вважають, що фронтових операцій, метою яких було визволення та утримання Києва, було кілька, а саме: три жовтневі 1943 р. наступальні операції військ фронту з Букринського й одна з Лютізького плацдармів [17, 20 – 33]. І. Патриляк та М. Боровик стверджують, що Київська наступальна операція тривала з 12 жовтня до 23 грудня 1943 р.

Розбіжності в свідченнях учасників подій і довідково-статистичних, аналітичних працях висувають перед істориками питання щодо хронологічних рамок Київської стратегічної наступальної операції.

Автор здійснив спробу дослідити трансформацію в історіографії понять «Київська наступальна операція» та «Київська стратегічна наступальна операція». На нашу думку, для підміни цих понять радянські історики застосували маніпулятивні технології. Це робилося для того, щоб применшити роль та значення однієї з найбільших операцій радянсько-німецької війни та битви за Дніпро загалом, закласти в підсвідомість мас думку про незаперечність величі Московської та Сталінградської битв, перемоги на Курській дузі.

Тенденція до зміни пріоритетів у висвітленні Київської наступальної операції простежується від середини 50-х рр. Яскравим показником цього є статті в енциклопедичних довідниках [18; 19; 20; 21]. У цих виданнях події періоду від 3 – 13 листопада 1943 р. визначають як Київську наступальну операцію і відповідно висвітлюють історичні події у визначених хронологічних рамках, а стратегічна операція, таким чином, відходить на другий план і випадає з поля зору читача. Крім того, автори енциклопедичних статей фальсифікують фактаж у висвітленні історичних подій. Так, у 12-му томі «Великої радянської енциклопедії» 1973 р. стверджується, що хронологічні межі операції 3–13 листопада, а у списку літератури, на якій базується автор статті, – мемуари Г. Жукова [22]. Насправді маршал Г. Жуков вказує інші дати: 12 жовтня – 23 грудня.

А далі група військових істориків під керівництвом Г. Кривошеєва здійснила пряму підміну понять. Безумовно, володіючи інформацією щодо проблеми хронологічних меж Київської операції, вони до неї додають слово «стратегічна». За результатами дискусії про класифікацію операцій німецько-радянської війни (друга половина 80-х рр.), Київською стратегічною наступальною операцією слід називати наступальну операцію 1-го Українського фронту, проведену 3 – 13 листопада 1943 р., у ході якої було визволено столицю України м. Київ [23, 19 – 27]. Саме цій одній операції одного фронту (а точніше, трьом армійським операціям щодо армій, які діяли з Лютізького плацдарму) в історичній літературі приділено значну увагу [24; 25; 26]. Проте всебічне військово-історичне дослідження операцій Воронезького (1-го Українського) фронту на Київському напрямі в жовтні – грудні 1943 р. так і не набуло відповідного йому значення.

На наше переконання, Київська наступальна операція (3 – 13 листопада 1943 р.) належить до рівня фронтових операцій і є складовою частиною стратегічної наступальної операції. Київська стратегічна наступальна операція складається з операцій, проведених військами Воронезького (1-го Українського) фронту на київському напрямі з 11 жовтня до 23 грудня 1943 р., які мали на меті розгром угруповання німецьких військ на правому березі Дніпра у смузі 1-го Українського (Воронезького) фронту, визволення столиці України м. Києва, опанування стратегічного плацдарму, утримання його та створення умов для розгортання подальшого наступу на Правобережній Україні. Вона проводилась у ході стратегічного наступу радянських військ – так званої битви за Дніпро, одночасно з Нижньодніпровською стратегічною наступальною операцією (26 вересня – 20 грудня 1943 р.) Степового (2-го Українського), Південно-Західного (3-го Українського) та Південного (4-го Українського) фронтів.

Оцінка науковцями радянського воєнного мистецтва в Київській наступальній операції 1943 р. належить до найбільш спірних питань, які складніше, ніж будь-які інші, піддаються інтерпретації та однозначному висновку. Радянські історики та частина сучасних дослідників позитивно оцінюють Київську наступальну операцію, аргументуючи це переважно тим, що блискуче було здійснене приховане перегрупування військ (сил) на напрям головного удару, противник був дезінформований та дезорієнтований, успіх операції визначався використанням фактора раптовості, забезпечена значна перевага над противником у силах і засобах на визначених ділянках фронту у визначений час, управління військами було стійким і рішучим, досягнута чітка взаємодія між видами і родами військ (сил). Усе це сприяло досягненню мети операції – визволення Києва з мінімальними втратами (близько 1% від чисельності задіяних військ) та створило умови для розгортання подальших наступальних операцій на Правобережній Україні.

Дехто із сучасних науковців схиляється до думки, що поспішність у форсуванні Дніпра та вигнанні нацистських окупантів із Києва слід розцінювати як стратегічну помилку радянського командування, як злочин Й. Сталіна, Г. Жукова,

М. Ватутіна, М. Хрущова та інших радянських політичних і військових діячів. Найбільш послідовно цю думку обстоює В. Король [27, 16 – 28].

Не об'єктивно було б не зауважити, що радянські воєнні історики доволі детально, прискіпливо висвітлювали хід бойових дій та давали оцінки воєнного мистецтва радянського командування. Однак ці роботи мали закритий характер і були недоступними для більшості науковців. На жаль, про них і тепер багато хто з дослідників Другої світової війни не поінформований.

В одній із таких праць, оперативному нарисі, опрацьованому на рубежі 40-х–50-х рр., спеціально присвяченому розгляду операцій Воронезького (1-го Українського) фронту, був здійснений аналіз ходу і результатів Київської наступальної операції [28]. Фахівці підбили загальні підсумки, подали оцінки і зробили висновки щодо подій осені 1943 р. Однак для широкого загалу читачів цей нарис був недоступним. На думку радянських військових науковців, ця операція мала повчальний досвід. Маються на увазі труднощі розгортання великих сил піхоти, танків і артилерії на порівняно невеликих плацдармах глибиною 10 – 15 км; мистецтво, з яким фронт перегрупував війська з лівого крила на Лютізький плацдарм на північ від Києва в стислі терміни, потрібна переправа військ через річки Дніпро і Десна. Оцінки дослідників доволі жорсткі.

У книзі «Радянське військове мистецтво у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.» подана негативна оцінка рішення Ставки Верховного Головнокомандування розвернути Центральний фронт із київського напрямку і спрямувати на Київ наступаючі війська Воронезького фронту. Унаслідок таких непродуманих рішень Київ, важливий стратегічний об'єкт, на початок жовтня 1943 р. опинився на стику двох фронтів [29, 121]. Радянські військові історики дають досить об'єктивну оцінку рішення Ставки ВГК, яка в ході проведення фронтової операції збільшувала її розмах шляхом постановки фронту нових завдань. «Це, як засвідчив хід подій, негативно вплинуло на подальші дії. Спроби командування Воронезького фронту заволодіти Києвом з ходу не вдалися. Боротьба на Букринському плацдармі, на який була висунута з резерву Ставки 3-тя гв. танкова армія, набула зтяжнього характеру» [29].

Американський військовий історик Девід Гланц дав таку оцінку військовому мистецтву: «...Ставка ВГК у ході наступальних операцій випробовувала межі оперативних можливостей військ Червоної армії. Після того, як діючі фронти виконували поставлені перед ними першочергові стратегічні завдання, Ставка стандартно ставила перед ними нові з метою перевірити на міцність або – за удачі – розгромити чергові оборонні порядки німців. У ретроспективі більшість цих завдань бачаться надмірно амбітними і далеко виходять за межі можливостей фронтів. Однак, якщо бути справедливим щодо Ставки ВГК, слід визнати: надмірний оптимізм у процесі формування нових завдань був наслідком абсолютно здорової (хоча і не обов'язкової) практики намагатися розвинути кожен успіх до максимально можливої межі» [15, 81 – 82].

Після розпаду СРСР дещо змінилися інтерпретування подій та явищ німецько-радянської війни. Багато раніше невідомих історичних фактів стали предметом відкритого обговорення. Однак сучасні російські історики замовчують або торкаються опосередковано теми військового мистецтва в Київській наступальній операції. У своїх наукових працях вони спробували більш критично розглянути досягнення і прорахунки радянського військового мистецтва та почали вводити до наукового обігу раніше невідомі статистичні дані про втрати воюючих сторін [24; 26; 30; 31; 32].

Загальні питання воєнного мистецтва щодо підготовки і ведення операцій та особливості застосування видів і родів військ, їхнього всебічного забезпечення, мобілізації до лав діючої армії розглядаються в роботах сучасних вітчизняних науковців. Так, автори праці «Стратегічні та фронтові операції на території України у 1943 – 1944 роках» вважають одним із найважливіших досягнень радянського воєнного мистецтва в літньо-осінній кампанії 1943 р. подолання з ходу наступаючими військами великої водної перешкоди стратегічного значення р. Дніпро і забезпечення за собою кількох великих плацдармів на протилежному березі річки [33].

І. Патриляк дає жорстку оцінку військовому мистецтву радянського командування: «На крові і кістках українців, бездумно та злочинно загнаних на німецькі кулемети, здобували Київ. Звільняючи Україну від нацистської окупації з її економічною експлуатацією, масовими знищеннями цивільних людей і геноцидами, радянське командування своїми поголовними мобілізаціями і відправкою непідготованих людей на фронт чинило новий злочин проти людства» [34].

Німецькі історики в 10-томному виданні «Німецький Райх і Друга світова війна» дають оцінку військовому мистецтву не лише в Київській наступальній операції, а й у період від літа 1943 р. до літа 1944 р., називаючи його «забутий рік війни». Вони пишуть, що «для німецької сторони на цей період припала серія безславних відступів, для радянської – безславних перемог, за які довелося заплатити занадто дорогою ціною. Червона армія все ще користувалася неефективними методами ведення війни, намагаючись придушувати супротивника введенням у бій великих сил і не рахуючись при цьому з власними втратами. Процес навчання нових методів протікав болісно довго. Це можна пояснити недоліками сталінської системи, яка навіть у мирний час не вітала новаторства і самостійності дій. Перебудова Червоної армії і перетворення її в повноцінну військову машину увінчалася успіхом лише влітку 1944 р.» [35].

В. Сімперович звертає увагу на головний критерій оцінки воєнного мистецтва, дуже важливу обставину – ціну помилок військового керівництва. Із приводу прорахунків Ставки ВГК та командування фронту він зазначав: «Водночас не можна оминати прорахунки Ставки та командування фронту, невиправдано великі втрати серед особового складу Червоної армії. Лише за офіційною статистикою, якою оперує радянська та пострадянська історіографія, під час

битви за Дніпро та визволення Києва загинуло близько 417 тис. радянських воїнів» [36, 19 – 51].

Дотепер тривають дискусії щодо втрат, яких зазнали радянські війська в боях за визволення столиці України. Історики й донині посиляються на видання «Росія і СРСР у війнах ХХ століття. Втрати Збройних Сил. Статистичне дослідження» за редакцією генерала Г. Ф. Кривошеєва. У виданні наведені дані про втрати військ 1-го Українського фронту від 3 – 13 листопада (радянські війська втратили в операції 6491 особу, це близько 1% загальної чисельності, танків та САУ 271 одиницю, гармат та мінометів 104 одиниці, бойових літаків 125 одиниць) [13]. Однак тут немає даних про втрати військ фронту від початку вересня і до кінця жовтня 1943 р., коли вони зазнали надлюдських випробувань. Це слід вважати відвертою маніпуляцією цифровими показниками, спрямованою на спотворення реалій картини історичного минулого в колективній та індивідуальній пам'яті.

Дублюють статистичні дані «групи Кривошеєва» сучасні російські історики. Вони стверджують, що втрат зазнали війська 1-го Українського фронту (загинула 6491 особа, поранено 24 078 осіб) [25; 35].

Аналогічну статистику повторюють автори видання «Україна у полум'ї війни», підготовленого в 2005 р. співробітниками Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України [38, 232].

Німецькі історики в оцінках чисельності 1-го Українського фронту та втрат радянських військ у Київській стратегічній операції цілковито посиляються на російські офіційні джерела, зокрема на видання «Гриф таємності знято. Втрати Збройних Сил СРСР у війнах, бойових діях і військових конфліктах» [35; 24; 31; 39].

Отже, і донині в історіографії відсутня повна картина втрат Червоної армії в ході форсування Дніпра, на плацдармах та під час проведення Київської стратегічної наступальної операції.

Питання загальних втрат Червоної армії в Київській наступальній операції наразі залишається відкритим. Так, дослідники І. Патриляк та М. Боровик стверджують: «Під час Київської операції Червона армія втратила понад 800 тис. солдатів та офіцерів», а В. Король зазначає, що «за офіційними даними, у боях за Київ і Дніпро в цілому загинуло 417 тис., а за іншими даними – понад 1 млн осіб» [40; 41, 55].

Логічно виникає запитання, що це за «офіційні дані»? Щодо загальних втрат Червоної армії під час форсування Дніпра та визволення Києва, то, як правило, сучасна історіографія вказує цифру – 417 тис. осіб. Зауважимо, що це втрати за всю «битву за Дніпро». Битва підсумовує низку стратегічних і фронтових операцій чотирьох фронтів! Сюди ще слід додати «1 269 841 особу – санітарних втрат, і ми отримуємо в сумі 1 687 164 – загальні втрати» [37].

У праці «Стратегічні та фронтові операції на території України у 1943 – 1944 роках» автори застосували власні підходи до обрахунків втрат у

Київській стратегічній наступальній операції на основі статистичних даних комісії, яка в 80-х рр. опрацьовувала питання обрахунку втрат у ході операцій під час німецько-радянської війни. Сучасні українські воєнні історики наводять дані про втрати військ фронту в боях за столицю України – 143 571 особу, зокрема 37 411 – безповоротно. Автори підсумували втрати в Київській стратегічній операції: 39 569 осіб (убитими 6491 та пораненими 24 078 осіб) та втрати трьох попередніх невдалих операцій: 113 002 особи (убитими 30 920 та пораненими 82 082) [33, 129].

Якщо ж визнати хронологічними рамками Київської стратегічної наступальної операції період від 11 жовтня до 23 грудня 1943 р., то тоді до «ціни» визволення Києва слід додати втрати в Київській оборонній операції 1943 р.: 26 443 особи безповоротних і 61 030 осіб санітарних. У такому разі отримуємо 63 854 загиблих, загальні ж втрати – 231 044 особи. Усе це впливає зі статистичних даних, наведених комісією Кривошеєва з підрахунку втрат. Зауважимо, що тут не враховані втрати в ході форсування Дніпра та бойові дії поза межами проведених операцій.

З визначенням втрат, завданих німецьким військам, в історіографії також відсутня усталена думка. Автори «канонічної» 6-томної історії «Історії Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941 – 1945 рр.» стверджують, що в цій операції війська фронту досягли великого успіху, розгромили 12 дивізій противника, знищили та захопили в полон 41 тис. солдатів та офіцерів, а також знищили і захопили близько 1200 гармат і мінометів, 600 танків і самохідних гармат, 90 літаків, 1900 автомашин і багато іншої бойової техніки [42]. Ці ж цифри продубльовані в книзі «Україна у полум'ї війни» [38, 222]. У 3-му томі 12- томної «Історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.» ідеться про те, що розгрому зазнали 9 піхотних, 2 танкових і 1 моторизована німецька дивізія [35, 628]. О. Лисенко та І. Муковський подають 12 піхотних дивізій і додають 2 танкових та 1 моторизовану. За їх даними, німці втратили в районі Києва 15 тис. убитими, 26 тис. пораненими і 6 тис. полоненими [43, 359]. Енциклопедичні видання подають нам чисельність розгромлених дивізій Вермахту від 15 [22] до 23 [20].

Слід зазначити, що різні аспекти її підготовки, перебігу та результатів створюють доволі широке поле для наукових інтерпретацій. Дотепер у літературі панують різні думки щодо загальної оцінки місця Київської наступальної операції (3 – 13. 11. 1943 р.) у Київській стратегічній наступальній операції, її ролі в подальшому наступі Червоної армії на Правобережній Україні, «ціни» здобуття Києва, оцінок результативності форсування Дніпра, боротьби за плацдарми, «забуття» Дніпровської повітрянодесантної операції, фронтових наступальних операцій, проведених у жовтні місяці, загальної оцінки радянського воєнного мистецтва в битві за Дніпро. Цим коло дискусійних питань не обмежується.

Отже, всебічне воєнно-історичне дослідження операцій Воронезького (1-го Українського) фронту на київському напрямі в жовтні – грудні 1943 р. ще не набуло відповідного йому значення. До сьогодні невирішеними питаннями

залишаються: «ціна» перемоги; які фронтові операції зараховувати до Київської стратегічної наступальної операції; аналіз бойових дій військ Вермахту та СС, задіяних в операції. Ці питання потребують ґрунтовного історичного студіювання із залученням воєнної бази обох воюючих сторін. Таке дослідження потребує ретельного порівняння та зіставлення.

Крім суперечностей і дискусійних питань щодо предмета дослідження, слід зазначити, що деякі аспекти залишаються ще недостатньо опрацьованими. Поза увагою дослідників залишаються питання, пов'язані з проведенням повітрянодесантної операції, висвітленням перебігу бойових дій на Букринському плацдармі від листопада 1943 до січня 1944 рр., використанням так званої «чорної піхоти», штурмових підрозділів та підрозділів «штрафників» тощо. Назріла й потреба скласти ґрунтовну бібліографію проблеми. Наявний дослідницький потенціал засвідчує, що вирішення цих та інших питань цілком можливе, потрібно лише врахувати як набутий досвід, так і нові реалії сучасності.

Джерела та література:

1. Сімперович В. *Битва за Дніпро та визволення Києва: історіографічний аспект* / В. Сімперович // *Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації. Методологія. Історіографія. Джерелознавство 13 (до 65-річчя Великої Перемоги): матеріали міжнародної наукової конференції (м. Київ, 27 квітня 2010 р.)*. – К., 2011. – С. 292 – 302.
2. Сімперович В.М. *Київська визвольна епопея: історіографічний аспект* / В.М. Сімперович // *Битва за Дніпро. До 70-річчя визволення Києва від нацистських загарбників: Зб. наук. праць / Всеукраїнська наукова конференція (м. Київ, 31 жовтня 2013 р.)*. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – С. 266 – 275.
3. Король В. *Битва за Дніпро і Київ: героїзм і трагедія (маловідомі сторінки)* // *Воєнна історія*. – 2003. – № 5 – 6. – С. 25 – 38.
4. *Подвиг на віки: Книга Пам'яті України – місто-герой Київ* / [Ред. кол.: А.І. Тимчик (голова) та ін.]. – К., 2000. – 912 с.
5. Москаленко К.С. *На юго-западном направлении. 1941 – 1943. Воспоминания командарма: в 2 кн.* / Кирилл Семенович Москаленко. – М.: Наука, 1973. – Кн. 2: 1943–1945. – 567 с.
6. Батюня О. *Битва за Київ* / О. Батюня // *Комуніст України*. – 1958. – № 10. – С. 125 – 132.
7. Якубовский И. И. *Земля в огне.* / И. И. Якубовский – М.: Воениздат, 1975. – 567 с.
8. Жуков Г. К. *Спогади і роздуми / Георгий Константинович Жуков; [пер. з рос. А. Шевченка, Г. Кулінича]* – К.: Політвидав України, 1985. – 841 с.
9. *Советское военное искусство в Великой Отечественной войне 1941 – 1945 гг.: в 3 т. / Военно-научное управление Генерального штаба. – Т.2. Советское военное искусство во втором периоде Великой Отечественной войны (ноябрь 1942 г. – декабрь 1943 г.)* – М.: Воениздат, 1962. – 407 с.
10. *50 лет Вооружённых Сил СССР* / [под ред. М. В. Захарова и др.] – М.: Воениздат, 1968. – 584 с.
11. Березинський В. Г. *Київська наступальна операція 1943 року* / В. Г. Березинський // *Україна в полум'ї війни 1941 – 1945 [Гол. ред. кол. П. П. Панченко]* – К.: «Україна», 2005. – Розд. 2. – С. 215 – 223.

12. Военный энциклопедический словарь / [Пред. гл. ред. комиссии Н. В. Огаркова]. – М.: Воениздат, 1983. – 863 с.
13. Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование / [Под общ. ред. Г.Ф. Кривошеева]. – М.: Олма-Пресс, 2001. – 608 с.
14. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941 – 1945: в 6 т. / Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС [Пред. глав. ред. комиссии П. Н. Поспелов]. – М.: Воениздат, 1960 – 1965. – Т. 3. Коренной перелом в ходе Великой Отечественной войны (ноябрь 1942 г. – декабрь 1943 г.) – 1961. – 656 с.
15. Глани Д. Советское военное чудо 1941 – 1943. Возрождение Красной Армии / Девід Глани; [пер. с англ. В. Фёдорова]. – М.: Яуза, Эксмо, 2008. – 640 с.
16. Киевский Краснознаменный. Очерки истории Краснознамённого Киевского военного округа (1919 – 1979). – М.: Воениздат, 1974. – 432 с.
17. Грицюк В. М. Київська стратегічна наступальна операція Воронезького (1-го Українського) фронту (11 жовтня – 13 листопада 1943 р.) / В. М. Грицюк, В. І. Горелов // Битва за Дніпро. До 70-річчя визволення Києва від нацистських загарбників : Зб. наук. праць: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 31 жовтня 2013 р. / Кабінет міністрів України, Український інститут національної пам'яті, Міністерство культури України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років», Інститут історії України НАН України. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – С. 20 – 33.
18. Киевская наступательная операция 1943 // Великая Отечественная война 1941 – 1945: энциклопедия / [Гл. ред. М.М. Козлов; Редкол.: Ю.Я. Барабаш. П.А. Жилин, В.И. Канатов и др.]. – М.: Сов. энциклопедия, 1985. – С. 332 – 333.
19. Киевская наступательная операция 1943 // Украинская Советская Энциклопедия. – Т. 5. – К.: Гл. ред. УСЭ, 1981. – С. 127.
20. Київська наступальна операція 1943 // Украинская Советская Энциклопедия (на украинском языке). – Т. 6. – К.: Гл. ред. УСЭ, 1961. – С. 333 – 334.
21. История // Украинская Советская Социалистическая Республика: Энциклопедический справочник / [Гл. редкол.: Кудрицкий А.В. (отв. ред.) и др.]. – К.: Гл. ред. УСЭ, 1987. – С. 125.
22. Киевская наступательная операция 1943 // Большая Советская Энциклопедия (в 30 томах) / [Гл. ред. А.М. Прохоров]. – Т. 12. – М.: Сов. Энциклопедия, 1973.
23. Гуркин В.В. Стратегические и фронтовые операции Красной Армии // Военно-исторический журнал. – 1998. – № 2. – С.19 – 27.
24. Гриф секретности снят. Потери Вооруженных Сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах. Статистическое исследование / [под ред. Г. Ф. Кривошеева]. – М.: Воениздат, 1993. – 416 с.
25. Великая Отечественная война без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное издание / [Кривошеев Г. Ф., Андроников В. М., Буриков П. Д., Гуркин В. В.]. – М.: Вече, 2009. – 384 с.
26. Памяти павших. Великая Отечественная война 1941 – 1945 / [Амосов В.И., Андроников В.М., Антосяк А.В. и др.]; руководитель М.А. Гареев. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1995 – С. 98.
27. Король В. Скільки ж все-таки солдатських життів забрала у нас перемога над фашизмом? / В. Король // Воєнна історія. – 2005. – № 3 – 4. – С. 16 – 28.
28. Наступление 1-го Украинского (Воронежского) фронта на киевском направлении в 1943 году (краткий оперативный очерк) / [Отв. ред. С. П. Платонов; Главное

- военно-научное управление Генерального штаба Советской Армии. Военно-историческое управление] – М.: Воениздат, 1951. – 264 с.
29. Советское военное искусство в Великой Отечественной войне 1941 – 1945 гг. : в 3 т. / Военно-научное управление Генерального штаба. – Т. 2. Советское военное искусство во втором периоде Великой Отечественной войны (ноябрь 1942 г. – декабрь 1943 г.) – М.: Воениздат, 1962. – С. 121.
 30. Стратегические решения и вооруженные силы: В 2 т. – М.: Арбизо, 1995. – Т. 1. – 993 с.
 31. Гуркин В. Людские потери Советских вооруженных сил в 1941 – 1945 гг. Новые аспекты // Военно-исторический журнал. – 1999. – № 2. – С. 1 – 13.
 32. Великая Отечественная война 1941 – 1945. Военно-исторические очерки: В 4 кн. – М.: Наука, 1999. – Т. 2. – 512 с.
 33. Стратегічні та фронтові операції на території України у 1943 – 1944 роках / [В.М. Грицюк, О.Є. Лисенко, Р.І. Пилявець, С.В Сидоров]; відп. ред. О.Є. Лисенко. – К.: Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, Інститут історії України НАН України, 2015. – 508 с.
 34. Патриляк И. Кровавая осень 1943 года: послевоенные десятилетия не излечили больное общество / Иван Патриляк. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://argumentua.com/stati/krovavaya-osen-1943-goda-poslevoennye-desyatiletija-ne-izlechilobolnogo-obshchestva>.
 35. Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg: 10 Bd./ Militärhistorisches Forschungsamt der Bundeswehr. 8 Bd. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 2007. – 1320 s.
 36. Сімперович В. Наступальні операції Червоної армії на теренах України в експозитарному вимірі Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років» // Український історичний журнал. – 2014. – № 3(5). – С. 19 – 51.
 37. Великая Отечественная война 1941 – 1945 годов: В 12 т. – Т. 1. Основные события войны. – М.: Воениздат, 2011. – 848 с.
 38. Україна в полум'ї війни. 1941 – 1945 / П. П. Панченко, О. І. Уткін, В. І. Горелов [та ін.]. – К.: Україна, 2005. – 560 с.
 39. История Второй мировой войны 1939 – 1945: В 12 т. / Институт военной истории МО СССР, Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, Институт всеобщей истории АН СССР, Институт истории СССР АН СССР. – М.: Воениздат, 1973 – 1982. – Т. 7.: Завершение коренного перелома в войне. – 1976. – 552 с.
 40. Патриляк І. К. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І. К. Патриляк, М. А. Боровик. – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2010. – 590 с.
 41. Король В.Ю. Утрати українців у роки Другої світової війни // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. – Історія. – 2001. – № 52. – С. 55 – 59.
 42. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941 – 1945 гг. – Т. 3. Коренной перелом в ходе Великой Отечественной войны (ноябрь 1942 г. – декабрь 1943 г.) – М.: Воениздат, 1961. – 652 с.
 43. Муковський І. Т. Звитяга і жертвовність: українці на фронтах Другої світової війни / І.Т. Муковський, О.Є. Лисенко. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 1997. – 567 с.

© Владимир КИДОНЬ

ДИСКУССИОННЫЕ АСПЕКТЫ ИСТОРИИ КИЕВСКОЙ НАСТУПАТЕЛЬНОЙ ОПЕРАЦИИ 1943 ГОДА

На основе анализа историографических источников выявлены дискуссионные аспекты по Киевской наступательной операции 1943г., а именно: хронологические рамки проведения операции, установление ее оперативного уровня, оценка военного искусства воюющих сторон, показатели потерь. Установлены нерешенные исторической наукой проблемы и намечены направления дальнейших научных поисков.

Ключевые слова: Киевская наступательная операция, 1943 год, военное искусство, потери, фальсификации.

© Vladimir KIDON

DISCUSSION ASPECTS OF THE HISTORY OF THE KYIV OFFENSIVE OPERATION IN 1943

On the basis of the analysis of historiographic sources, the discussion aspects of the Kiev offensive operation of 1943 were revealed. namely: the chronological framework of the operation, the establishment of its operational level, the assessment of the military art of the warring parties, the indicators of losses. Problems unresolved by historical science are established and directions of further scientific researches are outlined.

Key words: Kiev offensive operation, 1943, military art, losses, falsification.